

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Opvoeding buiten het gezin, in het bijzonder in het kader van dagopvang

Tavecchio, L.W.C.; Goossens, F.A.

Citation

Tavecchio, L. W. C., & Goossens, F. A. (1992). Opvoeding buiten het gezin, in het bijzonder in het kader van dagopvang. In . Acco. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/10218>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/10218>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Hoofdstuk 6

Opvoeding buiten het gezin, in het bijzonder in het kader van dagopvang

L.W.C. Tavecchio en F.A. Goossens

Introductie

In dit hoofdstuk wordt de vraag behandeld of opvoeding buiten het gezin, en dan met name in kinderdagverblijven (*crèches*), 'slecht' is voor de (vroeg)kinderlijke ontwikkeling. De opvatting dat de moeder tijdens de eerste levensjaren omwille van een gezonde sociaal-emotionele ontwikkeling niet kan worden gemist, komt men nog steeds tegen. Vandaar ook de negatieve toonzetting van de vraag. Het antwoord daarop is echter voorzichtig ontkennend, hetgeen zijn grond vindt in de resultaten op drie onderzoeksgebieden van de vroegkinderlijke ontwikkeling: de sociaal-emotionele, de sociale en de cognitieve ontwikkeling.

1 Omvang en betekenis van opvoeding buiten het gezin: maatschappelijke ontwikkelingen

*Opvoeding buiten
het gezin*

Onder opvoeding buiten het gezin verstaan we in dit hoofdstuk in de eerste plaats opvoeding en verzorging van kinderen in het kader van *dagopvang*. Bij de bespreking van onderzoeksresultaten zullen we ons hoofdzakelijk beperken tot onderzoek dat verblijf in *crèches* (*day care centers*) vergelijkt met thuisopvoeding. Waar relevant worden ook resultaten besproken van 'mengvormen' als gastgezinnen (*family day care homes*), peuterspeelzalen (*nursery schools*) of thuis door een babysitter of oppas verzorgde kinderen.

Opvoeding buiten het gezin is sinds vele jaren voorwerp van studie voor wetenschappers, beleidsfunctionarissen en, in zekere zin, ook voor ouders. Tot de jaren zeventig was het gebruikelijk dat een moeder thuis bleef bij de kinderen en ze zelf opvoedde. Uit statistische gegevens blijkt echter hoe sterk dit beeld in Europa sinds 1975 is gewijzigd. Hoewel het aantal buitenshuis werkende moeders het laatste decennium opvallend is toegenomen, is de trend, met name in de Verenigde Staten, al vanaf de Tweede Wereldoorlog ingezet. Daar nam het aantal buitenshuis werkende moeders tussen 1940 en 1975 achtvoudig toe. In de VS werkten in 1980 van de moeders met kinderen onder de drie jaar reeds 42% buitenshuis.

*De situatie
in Nederland*

En hoewel de ontwikkelingen in Nederland minder dramatisch waren, steeg ook hier het aantal fors. Zo was in 1960 het aantal buitenshuis werkende moeders met een kind onder de vier jaar nog te verwaarlozen. In 1971 was het 8%, in 1975 12,4% en in 1979 was dit percentage gestegen tot 15,6%. Deze trend heeft zich doorgezet. Deze moeders hebben in meerderheid een

parttime baan. Ook al blijft Nederland in dit opzicht achter bij de VS en een aantal naburige landen, *het grotere aantal buitenshuis werkende moeders met (zeer) jonge kinderen betekent toch dat vele tienduizenden kinderen de afgelopen vijftien jaar in een andere opvoedingssituatie hebben verkeerd dan daarvoor het geval was.*

Opvoedingssituatie
van veel kinderen
ingrijpend
veranderd

Andere personen dan de eigen ouders zijn belangrijke onderdelen van de gezinsopvoeding voor hun rekening gaan nemen. Nog niet zo lang geleden werd een dergelijke 'niet-ouderlijke verzorging' (*non-parental care*) als een noodzakelijk kwaad beschouwd voor gezinnen uit lagere sociaal-economische milieus, waar het extra inkomen van de vrouw niet kon worden gemist. Onder invloed van de tweede 'feministische golf' en verslechterende economische omstandigheden kwam hierin verandering. Werkeloosheid en koopkrachtdaling leidden ertoe dat meer vrouwen wilden werken om het gezinsinkomen op peil te houden. Als gevolg hiervan is de behoefte aan kinderopvang buiten het gezin duidelijk gegroeid en het gebruik ervan in bredere kring een sociaal geaccepteerd verschijnsel geworden.

2 Theoretische uitgangspunten

Scheidingen:
situaties met
een verhoogd
risico voor
het kind

Volgens de gehechtheidstheorie leveren *scheidingen* tussen kind en gehechtheidsfiguur een verhoogd risico voor het kind op. Het kan dan immers niet op bescherming door de gehechtheidsfiguur rekenen, hetgeen angst veroorzaakt en het vertrouwen in de beschikbaarheid van deze persoon schendt. Of deze redenering ook opgaat voor regelmatige scheidingen als gevolg van dagopvang, valt te betwijfelen. Hier gaat het immers om voor het kind bekende en voorspelbare situaties en om vertrouwde verzorg(st)ers. Feit is dat de risicogedachte tot veel onderzoek heeft geleid naar de effecten van dagopvang op de gehechtheidsrelatie met (voornamelijk) de moeder.

De vraag is of zich bij regelmatige scheidingen, zoals bij dagopvang gebruikelijk, verzachtende omstandigheden voordoen. Daarvoor bestaan inderdaad aanwijzingen. Zo zijn er onderzoeksresultaten die aannemelijk maken dat kinderen zich na een relatief korte tijd aanpassen aan verzorging door beroepskrachten buiten het gezin, waarbij deze professionele verzorgers wel degelijk kunnen uitgroeien tot veilige gehechtheidsfiguren. In een onderzoek van Goossens (1987) bleken jonge crèche-kinderen ongeveer even vaak veilig gehecht aan hun leidster als aan hun moeder en vader.

Kinderen kunnen
zich ook
veilig hechten
aan professionele
verzorg(st)ers

Een weloverwogen uitbreiding van de verzorging van het kind door andere volwassenen dan alleen de primaire opvoeder hoeft niet strijdig te zijn met een goede gehechtheidsontwikkeling en kan zelfs de kans daarop vergroten. Veel zal echter afhangen van de omgang van de verzorgers met het kind. Onderzoek laat zien dat de kwaliteit ervan effect heeft op de organisatie van het kinderlijke gehechtheidsgedrag. Derhalve mogen we aannemen dat regelmatige dagopvang *niet* het nadelige effect hoeft te hebben dat doorgaans aan scheidingen wordt toegeschreven.

Behalve dit vermeend risico is er nog een ander veel gehoord argument tegen het buitenshuis werken van moeders. Net zoals gehechtheidsgedrag zich beweegt tussen twee polen, namelijk tussen nabijheid zoeken en exploratie, beweegt ook het gedrag van de volwassenen zich tussen twee polen, namelijk tussen verzorgen en werk binnens- of buitenshuis. Teveel aandacht voor een baan of het huishouden zou ten koste gaan van de kwaliteit van de verzorging, zo luidt de redenering. Met andere

woorden, bij werken buitenshuis door de moeder doet zich een ander risico voor, namelijk van kwaliteitsvermindering van de door haar geboden interacties. Onderzoek wijst uit dat dit zeker niet zo behoeft te zijn. Veel vrouwen besteden bij thuiskomst eerst tijd aan hun kind. Dit is wat Hoffman (1979) 'compenserende strategieën' noemt. Zulks blijkt vooral mogelijk doordat de vaders uit de tweeverdienergezinnen mede het huishouden doen en de oudere kinderen verzorgen. Het lijkt er dus op dat een flexibele taakverdeling tussen ouders uit tweeverdienersgezinnen voorkomt dat de kwaliteit van de geboden interacties omlaag gaat.

3 Resultaten van empirisch wetenschappelijk onderzoek naar dagopvang: sociaal-emotionele, sociale en cognitieve ontwikkeling

3.1 Dagopvang en sociaal-emotionele ontwikkeling, c.q. gehechtheid

Tegenwoordig zijn de meeste onderzoekers naar de effecten van dagopvang het erover eens dat vervangende verzorging in een kinderdagverblijf bij kinderen ouder dan twee jaar geen aantoonbare effecten op de kwaliteit van de gehechtheidsrelatie tussen moeder en kind heeft.

Anders ligt het voor kinderen die hun eerste levensjaar al vervangende verzorging kregen. Daarover bestaat veel minder eenstemmigheid. Zo rapporteerde de Amerikaanse onderzoeker Vaughn dat kinderen uit een lager sociaal-economisch milieu die vóór hun eerste verjaardag met dagopvang in aanraking waren gekomen, significant vaker een angstig-vermijdende gehechtheidsrelatie met hun moeder hadden ontwikkeld dan een vergelijkbare groep thuis opgevoede kinderen. Anderen vonden vergelijkbare resultaten bij kinderen uit andere milieus.

*Kritisch
commentaar
op Vaughn*

Verschillende onderzoekers hebben op de resultaten van Vaughn kritiek geleverd. De resultaten zouden een beperkte geldigheid bezitten, omdat het onderzoek werd verricht bij een zogenaamde hoge-risicogroep en omdat de angstig-vermijdende gehechtheidsrelatie hoofdzakelijk voorkwam bij kinderen van alleenstaande moeders. Verder wezen zij erop dat de resultaten te wijten konden zijn aan de (minder goede) *kwaliteit van de opvang* die de kinderen hadden ontvangen en *niet* aan de vervangende verzorging als zodanig.

*Nieuw onderzoek
van Vaughn bij
'lage-risico-
groep'*

Als reactie op deze kritiek verrichtte Vaughn samen met enkele collega's een nieuw onderzoek bij een zogeheten 'lage-risicogroep': het betrof 110 kinderen uit volledige middenklasse-gezinnen (d.w.z. intacte twee-oudergezinnen). De helft van de onderzoeksgroep bestond uit gezinnen waar de moeder tenminste 4 maanden vóór de eerste verjaardag van het kind buitenshuis was gaan werken; de andere helft bestond uit een vergelijkbare controlegroep waar de moeder geen baan had. In tegenstelling met het eerste onderzoek ontvingen de kinderen van de werkende moeders *thuis* vervangende verzorging. Deze werd gegeven door niet-familieleden. Op de leeftijd van 12 à 13 maanden werden de kinderen met hun moeders geobserveerd in de 'vreemde situatie'. De resultaten van het onderzoek wijzen op een significante samenhang tussen het buitenshuis werken van de moeder en een angstig-vermijdende gehechtheidsrelatie, zij het dat deze samenhang alleen werd gevonden bij eerstgeboren kinderen. De onderzoekers interpreteren deze resultaten als bewijs voor de veronderstelling dat herhaalde dagelijkse scheidingen tussen zeer jonge kinderen en (vooral

fulltime) werkende moeders het risico van een angstig-vermijdende gehechtheidsrelatie vergroten. Zij 'bevestigen' dus de eerdere onderzoeksresultaten van Vaughn. Overigens bleek meer dan de helft van de kinderen uit de groep werkende moeders wél een veilige gehechtheidsrelatie met de moeder te hebben ontwikkeld. Het buitenshuis werken van de moeder vergroot misschien de kans op een onveilige gehechtheidsrelatie bij deze zeer jonge kinderen, maar het is zeer zeker niet zo dat dit een *onvermijdelijk* gevolg is.

Een gemis van deze onderzoeken is dat ze geen informatie verschaffen over de sociaal-emotionele ontwikkeling op langere termijn. Er zijn nauwelijks longitudinale studies bekend die crèche-kinderen op latere leeftijd hebben gevolgd.

3.2 Dagopvang en sociale ontwikkeling

Voorstanders van dagopvang noemen vaak het gunstige effect van crèchebezoek op de socialisatie als motief om kinderen reeds vanaf jonge leeftijd te plaatsen. De kinderen krijgen dan immers in een vroeg stadium ruimschoots de gelegenheid met leeftijdgenoten om te gaan. Onderzoeksgegevens bevestigen over het algemeen dat jonge crèche-kinderen inderdaad meer gericht zijn op leeftijdgenoten dan kinderen die uitsluitend thuis door moeder, babysitter of oppas zijn opgevoed.

Zij blijken eerder bereid een onbekende leeftijdgenoot te benaderen of in diens aanwezigheid door te gaan met spelen. Ook zijn ze beter in staat zich in de ander te verplaatsen en gedragen ze zich coöperatiever in hun spel met vreemde leeftijdgenoten. De onderzoeker Vliestra (1981) observeerde kinderen tussen 2,5 en 4,5 jaar oud en vond dat degenen met volledige dagopvang, vergeleken met hen die maar voor halve dagen in de centra waren, significant vaker positieve interacties met leeftijdgenoten aangingen en meer zogenaamde 'prosociale agressie' vertoonden. Dat laatste wil zeggen dat deze kinderen vaker hun eigendom verdedigden als andere kinderen het wilden afpakken en vaker anderen commandeerden. Daarbij vertoonden ze niet méér vijandige agressie; ze gebruikten niet méér fysiek of verbaal geweld tegen andere kinderen.

In vergelijking met thuis opgevoede kinderen hebben crèche-kinderen meer contact met leeftijdgenoten, hetgeen tot meer interacties leidt.

Het samen spelen zorgt voor positieve gevoelens en draagt er waarschijnlijk mede toe bij de scheiding met de ouders te vergemakkelijken. Aan de andere kant zullen de interacties niet altijd positief zijn. In dit verband wordt nogal eens de nadruk gelegd op onderzoeksresultaten waaruit blijkt dat *crèche-kinderen zich agressiever gedragen dan thuis opgevoede kinderen*. Een voorbeeld hiervan is te vinden in een veel geciteerd onderzoek van Schwarz en anderen uit 1974. Zij lieten weten dat kinderen die gedurende de eerste twee levensjaren in een crèche verbleven, zich tegenover hun leeftijdgenoten fysiek en verbaal agressiever gedroegen dan kinderen die pas vanaf hun derde of vierde jaar naar de crèche gingen. Of deze grotere agressiviteit ook op langere termijn blijft bestaan, is nog geen uitgemaakte zaak, al zijn er onderzoeken bekend die daarop wijzen.

Crèche-kinderen zijn dus in het algemeen meer gericht op leeftijdgenoten. Dit lijkt ook consequenties te hebben voor de relaties met volwassenen en de socialisatie van 'volwassen' gedrag. In het zojuist genoemde onderzoek

Grotere sociale
competentie bij
crèche-kinderen

Maar ook
meer agressie

De relatie met
volwassenen: agres-
sief of assertief?

*Interpretatie
van gedrag
speelt een
belangrijke rol*

van Schwarz c.s. wezen observaties en beschrijvingen door leerkrachten uit dat crèche kinderen later op school in het contact met volwassenen minder coöperatief waren en zich zowel fysiek als verbaal agressiever tegenover hen gedroegen. Overigens behoeft men dit soort bevindingen niet per se negatief te interpreteren. Zo zijn er onderzoekers die het accent anders leggen en op basis van soortgelijke resultaten crèche kinderen beschrijven als duidelijk assertiever, zelfbewuster en minder gevoelig voor straf dan thuis opgevoede kinderen.

Het hangt er maar vanaf hoe men de concrete gedragingen interpreteert en waardeert. *Dit verschil hangt waarschijnlijk samen met de culturele context waarbinnen de opvang plaatsvindt, alsmede met de aanpak die bij de dagopvang gehanteerd wordt.* De doorslag in de waardering geven de cultureel bepaalde attitudes die ook de normen beïnvloeden waaraan verzorgers en ouders het gedrag van het kind afmeten.

Zo kan het crèche personeel zich toleranter opstellen, minder afwijzend staan tegenover ongehoorzaamheid en agressie en minder geneigd zijn duidelijke gedragsregels op te leggen dan de ouders. Haskins (1985) wijst er op dat 'negatieve' effecten van dagopvang in de loop van de eerste schooljaren verminderen: de door hem onderzochte kinderen bleken niet moeilijker om mee om te gaan en werden (later) door hun leerkrachten best aardig gevonden. Hij veronderstelt dat 'negatieve' effecten wellicht hoofdzakelijk voorkomen in opvangcentra met een overheersend cognitief/intellectueel klimaat. Zijn advies luidt dat de verzorgers in dit soort centra meer positief sociaal gedrag moeten stimuleren.

3.3 *Dagopvang en cognitieve ontwikkeling*

Dagopvang wordt wel verdedigd met het argument dat een crèche, mits daarop ingesteld, een cognitief verrijkte omgeving kan bieden. Dit zou met name ten goede komen aan kinderen uit economisch achtergestelde, zogenaamde 'risicomilieus'. Als deze kinderen al vroeg adequaat zouden worden gestimuleerd, dan zou de gebruikelijke achterstand later bij de start op school kunnen worden voorkomen of verminderd, zo luidt een veelgehoorde redenering. Maar vergelijkend onderzoek heeft daaraan tot nu toe weinig steun kunnen geven.

Het is belangrijk onderscheid te maken tussen onderzoek bij kinderen uit bevoorrechte milieus en onderzoek bij kinderen uit economisch achtergestelde milieus. Bij de eerste groep heeft crèchebezoek op jonge leeftijd nauwelijks invloed op hun latere cognitieve ontwikkeling. Bij de tweede groep zijn de resultaten positiever, maar verre van eenduidig.

Hieronder geven we enkele voorbeelden van onderzoek.

Voorbeeld 1

Van IJzendoorn en Van Vliet-Visser zijn het effect van crèchebezoek op de latere cognitieve ontwikkeling nagegaan. Aan hun onderzoek namen 77 kinderen uit relatief bevoorrechte milieus deel. De helft van deze groep, wier moeders tenminste 15 uur per week buitenshuis werkten, bezocht een crèche; de andere helft werd volledig thuis opgevoed. Drie jaar later, op een leeftijd van 5 jaar, namen de kinderen deel aan een vervolgonderzoek waarbij de stand van hun cognitieve

ontwikkeling werd bepaald met behulp van de Leidse Diagnostische Test (LDT), een gestandaardiseerde IQ-test voor kinderen. Op vier van de vijf subtests van de LDT werd tussen beide groepen geen verschil gevonden, terwijl op de subtest 'woorden-span', die verbale vaardigheid meet, de crèche-groep hoger scoorde. De resultaten geven dus aan dat voor kinderen uit hogere milieus crèche-bezoek de latere cognitieve ontwikkeling nauwelijks beïnvloedt.

Voorbeeld 2

De Amerikanen Ramey, Dorval en Baker-Ward deden longitudinaal onderzoek naar de effecten van dagopvang vanaf een leeftijd van zes maanden. Zij vergeleken drie groepen kinderen:

1 een experimentele groep uit een zogenaamd hoog-risicomilieu, die deelnam aan een speciaal ontwikkeld cognitief verrijgingsprogramma tijdens het verblijf in de crèche

2 een thuis opgevoede controlegroep uit hetzelfde milieu, gematcht op een aantal belangrijke variabelen (o.a. leeftijd, geslacht, ras)

3 een thuis opgevoede contrastgroep uit de algemene populatie, bestaande uit, in economisch opzicht, beter bedeelde kinderen.

Tussen de leeftijd van 6 en 18 maanden nam de prestatie op de subschaal voor mentale ontwikkeling van de Bayley Infant Test af voor groep 2 (van 104 naar 86), terwijl de prestatiescore voor de kinderen uit groep 1 (die aselekt waren toebedeeld aan de crèche-groep) zich stabiliseerde (rond de 104). Bovendien bleken de kinderen uit groep 1 significant hoger te scoren op de subschaal voor motorische ontwikkeling. Follow-up onderzoek bij deze 3 groepen liet verder zien dat de zojuist beschreven patronen van daling, resp. stabiliteit bij resp. groep 2 en groep 1 bleven bestaan tot het derde, vierde en zelfs vijfde levensjaar. Terwijl slechts 11% van de kinderen uit groep 1 op vijfjarige leeftijd een IQ-score onder de 85 behaalde, gold dit maar liefst voor 35% van de kinderen uit groep 2!

Ook in Nederland heeft de verrijkgingsgedachte veel invloed gehad. Baanbrekend is het onderzoek van de ontwikkelingspsycholoog Kohnstamm in 1976 geweest. Daaruit bleek dat vierjarigen met 'proefcrèche-ervaring' die afkomstig waren uit laaggeschoolde milieus, een deel van hun achterstand in algemene ontwikkeling en taalvaardigheid hadden ingelopen.

Hoewel de resultaten doorgaans dus niet in het nadeel van crèche-opvang uitvallen, is de verrijkgingsgedachte inmiddels een zachte dood gestorven. Dat komt doordat de resultaten niet steeds dat hebben gebracht wat men ervan hoopte en nogal wat onderzoek niet veel meer aantoonde dan korte-termijneffecten.

Voorbeeld 3

Zo kon de Canadees Fowler (1978) in een longitudinaal onderzoek in Toronto aanvankelijk gunstige resultaten overleggen voor zijn steekproef onder jonge crèche-kinderen (2,5 à 3 jaar) afkomstig uit arbeidersgezinnen in vergelijking met volledig thuis verzorgde gematchte leeftijdgenoten, maar twee jaar later overtroffen de laatsten de eersten weer op vrijwel alle schalen van de gebruikte test (de 'Griffiths'), behalve op 'probleemoplossing' en individuele sociale competentie. Deze verschillen waren overigens in geen enkel geval significant.

Positieve effecten
zijn vaak van
tijdelijke aard

Het aanvankelijk voorspoedige verloop van de algemene cognitieve ontwikkeling van crèche-kinderen bleek in het onderzoek van Fowler slechts van tijdelijke aard. Niet veel later spoorden thuis en elders verzorgde kinderen weer redelijk met elkaar.

Fowlers onderzoek is in dit opzicht geen uitzondering. De hooggespannen verwachtingen van de 'verrijkingsgedachte' worden zeker niet altijd ingelost.

4 Sociale structuur en kinderlijke ontwikkeling

Nu we in de voorgaande paragrafen de gevolgen van dagopvang voor de sociaal-emotionele, sociale en cognitieve ontwikkeling de revue hebben laten passeren, willen we in deze paragraaf tot slot nog een aantal kenmerken van de omgeving waarin de dagopvang gestalte krijgt, nader onder de loep nemen. *Groepsgrootte, verzorger-kindratio* en *opleiding* van de professionele verzorgers zijn de aspecten die in dit verband de meeste aandacht hebben gekregen.

National Day
Care Study

Invloed
groepsgrootte
en opleiding
verzorgers

Invloed grootte
van het centrum

Kwaliteit van de
kinderlijke
ervaringen

Het bekendste onderzoek op dit terrein is the National Day Care Study uit 1982, waarin niet minder dan 67 centra voor dagopvang in drie belangrijke stedelijke gebieden in de Verenigde Staten (Atlanta, Detroit en Seattle) systematisch werden vergeleken. Centra en gebieden waren met opzet zo gekozen, dat de variatie in personeelskenmerken, verzorger-kindratio's, groepsgrootte en etnische en sociaal-economische kenmerken maximaal was. Uit de analyse van de testcores van de ongeveer 1000 bij het onderzoek trokken kinderen bleek, dat *groepsgrootte* en *opleiding* van de professionele verzorgers de belangrijkste determinanten waren van verschillen in kinderlijke ontwikkeling. In het bijzonder bleken in *kleine groepen* verzorgde kinderen later, op een leeftijd van 5 à 6 jaar, significant meer vooruitgang te boeken op tests voor aanvankelijk lezen. Tevens kwam naar voren dat het gevolgd hebben van speciale kinderverzorgingscursussen door het crèche-personeel positief samenhang met het prestatieniveau van de kinderen. Ander onderzoek liet zien dat verzorging in een grote groep samengaat met slechte coördinatie, een beperkte verbale expressiviteit en afwijkend gedrag. Ook aandachtsproblemen, hyperactiviteit en een meer introverte gedragsstijl bleken vaker voor te komen als de groepsofvoeding door slechts weinig volwassenen werd gegeven.

Ook de grootte van het centrum speelt een rol. Als de centrumpopulatie het aantal van 60 kinderen overschrijdt, ontstaat de neiging meer accent te leggen op regels en routineus toezicht. Het gevolg is een minder flexibele opstelling van het personeel, hetgeen zich uit in minder aandacht voor de individuele behoeften van het kind.

Uit de resultaten van the National Day Care Study bleek verder dat voor kinderen tussen 3 en 5 jaar groepsgrootte de belangrijkste afzonderlijke determinant is van de *kwaliteit* van de kinderlijke ervaringen.

In groepen met minder dan 15 à 18 kinderen stelden professionele verzorgers meer vragen, gaven meer antwoord, prezen en troostten meer. Daarbij hielden ze minder louter toezicht en interacteerden minder met andere volwassenen. De kinderen in deze kleinere groepen waren actiever betrokken bij het groepsgebeuren, droegen meer ideeën aan, werkten beter samen en concentreerden zich beter op hun taken.

De belangrijke rol van de verbale interactie met de verzorgsters bleek

ook uit een onderzoek van McCartney (1984). In crèches waar verzorgsters veel en vaak met de kinderen babbelden, scoorden de kinderen hoger op taalontwikkeling dan in crèches waar kinderen vooral met elkaar spraken. Het taalgebruik van kleine kinderen is armer en meer 'egocentrisch' van karakter.

Stabiliteit
van de verzorging

Tenslotte lijkt ook de *stabiliteit* van de verzorging in de dagopvang van belang voor de kinderlijke ontwikkeling. Een stabiele groep en een gering verloop van verzorgend personeel dragen in positieve zin bij aan een voorspoedige ontwikkeling. Zo raken kinderen die 's ochtends door hun moeder naar het opvangcentrum worden gebracht eerder van streek als ze daar steeds een andere verzorgster aantreffen, dan wanneer dit een voor het kind vertrouwde persoon is.

5 Enkele kritische kanttekeningen

Hoewel we deze leerkern begonnen met te zeggen dat opvang buiten het gezin sinds lang voorwerp van studie is, kleven daaraan helaas ernstige tekortkomingen. Het tot dusverre verrichtte onderzoek bevat beperkingen en eenzijdigheden. De belangrijkste zijn de volgende.

Beperkingen
van de
draagwijdte
van de
onderzoeks-
resultaten

- De crèche speelt in Nederland en Vlaanderen maar een bescheiden rol. In Vlaanderen zijn het verwanten en vrienden die voor kinderen tot 6 jaar de gelegenheidsopvang voor meer dan 84% en de regelmatige opvang voor meer dan 69% voor hun rekening nemen. De 'uitgebreide' familie, de vriendenkring en de buurt blijken een overheersende bijdrage te leveren aan alledaagse kinderopvang, terwijl de formeel erkende opvangcentra eigenlijk een ondergeschikte rol spelen. Ook in Nederland blijken werkende moeders het probleem van de kinderopvang in eerste instantie *binnen het eigen gezin* op te lossen: slechts een klein deel, namelijk 10-20%, brengt het kind naar de crèche. Van de buitenshuis werkende academisch gevormde moeders met kinderen onder de vier jaar heeft 65% een betaalde oppas thuis. Het is dus van groot belang er op te wijzen dat het in de voorgaande paragrafen besproken onderzoek naar 'officiële' opvangcentra, slechts een klein deel van de Nederlands-Belgische werkelijkheid bestrijkt. Het gaat hier om geïnstitutionaliseerde kinderopvang met deskundige begeleiding, waarin wordt getracht bepaalde pedagogische doelstellingen te realiseren of waarbij een anderszins 'programmatische' aanpak wordt nagestreefd. Als zodanig leent het zich natuurlijk beter voor systematisch wetenschappelijk onderzoek naar effecten, maar de *generaliseerbaarheid* van deze effecten naar de kinderopvang als geheel is op zijn minst voorbarig.

- Een andere beperking van de reikwijdte van de besproken resultaten is gelegen in het feit dat veel, vooral Amerikaans, onderzoek naar effecten van kinderopvang werd uitgevoerd bij aan universiteiten verbonden centra met relatief hoog gekwalificeerd personeel dat de beschikking had over tal van faciliteiten. Dit was zeker het geval tot omstreeks 1980. De laatste jaren echter is de blik verruimd, zodat nu geleidelijk aan ook meer bekend wordt over onderzoek bij de overgrote meerderheid van buurt- en (semi-)overheidscentra zonder speciaal ontwikkelde curricula, met minder hoog opgeleid personeel en minder gunstige verzorger-kindratio's. Een correctie op de wellicht te gunstige conclusies die voorheen werden getrokken, ligt voor de hand.

- Onderzoek naar de effecten van dagopvang heeft te maken met een

veelvoud aan omstandigheden, dat het moeilijk maakt ondubbelzinnige conclusies te trekken. De onderzoeksopzet is altijd *niet-experimenteel* van karakter; het feit dat kinderen een of andere vorm van vervangende verzorging krijgen, hangt samen met het werken van de moeder en eventueel ook nog met attitudes van de ouders. Zo men al effecten vindt, dan zijn deze niet zonder meer toe te schrijven aan de aanwezigheid van een of meer extra verzorg(st)ers.

- De meeste regeringen en andere beleidsinstanties zijn spaarzaam geweest met het subsidiëren van onderzoek naar effecten van dagopvang, ondanks de toenemende arbeidsmarktparticipatie van vrouwen. Een van de gevolgen daarvan is dat er *weinig follow-up onderzoek* of *longitudinaal onderzoek heeft plaatsgevonden*. Veel van de gerapporteerde gegevens betreffen dus korte-termijneffecten. Vanuit pedagogisch gezichtspunt is het echter ook belangrijk zich te verdiepen in effecten op de langere termijn, zo die er al zijn. Juist op dit gebied is er echter een tekort aan gegevens.

6 Discussie en conclusies

*Bepalend is
het samenspel
tussen gezinsleven
en vervangende
verzorging*

De in de vorige paragraaf geschetste beperkingen spelen een rol, wanneer we uit het totaal van de resultaten toch enkele voorlopige conclusies willen trekken. In het algemeen lijken verwachte negatieve effecten zich nauwelijks voor te doen, maar anderzijds komen de verwachte positieve effecten al evenmin prominent naar voren. De meest aannemelijke verklaring hiervoor is dat het samenspel tussen het gezinsleven en wat er gebeurt tijdens de vervangende verzorging, ingewikkeld is. Soms versterken die twee elkaar en dan ligt een verklaring voor de gevonden resultaten voor de hand. Zo troffen we in het onderzoek van Vaughn c.s. (1980) bij crèche-kinderen een relatief groot aantal angstig-vermijdende gehechtheidsrelaties aan, maar ook wisselende opvang, jonge gestresseerde moeders zonder partner en met een laag inkomen. De nadelige effecten zullen zich niet voordoen in gevallen waarin een kwalitatief goede opvang en een flexibele taakverdeling tussen de ouders bestaat of bij moeders die voldoende met hun kinderen kunnen omgaan en spelen.

De regelmatig geconstateerde grotere agressie van crèche-kinderen kan met een veelheid van factoren samenhangen. Eén mogelijke verklaring is, dat leidsters als regel met een bredere leeftijdsrange van kinderen te maken hebben en daarom strakkere groepsnormen moeten opleggen aan de kleintjes en de groteren. Bovendien is er de vraag hoe de agressiviteit moet worden beoordeeld: positief of negatief. Dat de agressiviteit als regel verdwijnt na aanvang van regelmatig schoolbezoek, sterkt ons in de veronderstelling dat het hier om gedrag van voorbijgaande aard gaat. In positieve zin dient overigens te worden gewezen op de ook regelmatig geconstateerde grotere sociale competentie van crèche-kinderen in de omgang met leeftijdgenoten, niet alleen in spelsituaties, maar ook blijkend uit een sterker ontwikkeld vermogen zich in de ander te verplaatsen.

Dat de stimulerende effecten van dagopvang op de cognitieve ontwikkeling enigszins tegenvallen, ligt waarschijnlijk aan het feit dat de zogenaamde 'verrijkingsprogramma's' vooral zijn uitgeprobeerd bij kinderen uit achterstandsmilieus, waar stimulatie tijdens de vervangende verzorging en thuis in het gezin niet echt op elkaar aansluiten. In dit verband is een opmerking van Fowler relevant, dat juist in die milieus óók de *begeleiding van de ouders*

('parent guidance') van groot belang is, niet alleen tijdens, maar ook *na afloop* van het verrijktprogramma op de crèche. De ouders vinden dat de crèche of school verantwoordelijk is voor de intellectuele vorming van het kind. Fowler veronderstelt dat dit *ouderlijk verwachtingspatroon* mede de oorzaak kan zijn voor het frequent geconstateerde verdwijnen van leerwinst bij de kinderen uit deze milieus, nog tijdens of kort na hun verblijf in de crèche. Wanneer de stimulerende effecten ook thuis werkzaam zijn en blijven, zou de prognose wel eens gunstiger kunnen zijn.

Wanneer we het geheel van de onderzoeksresultaten in ogenschouw nemen, dringt zich de conclusie op dat het er eigenlijk niet zozeer om gaat *waar*, maar veeleer *op welke wijze* het kind wordt opgevoed.

*Van primair
belang is
niet waar,
maar op welke
wijze het kind
wordt opgevoed*

Voor de ontwikkeling van het kind is niet van primair belang of het in een crèche of thuis in het gezin, of het in een lager of hoger milieu wordt opgevoed, maar wel welke dagelijkse ervaringen het opdoet. De sociale structuur van de opvoedingscontext is daarbij van groot belang, omdat deze naar alle waarschijnlijkheid beïnvloedt of bepaalde ervaringen wel of niet worden opgedaan. Voor de dagopvang betekent dit dat, als de groepsomvang groot is en de verzorger-kindratio ongunstig, de individuele aandacht voor het kind wordt opgeofferd aan de noodzaak om de situatie zo goed mogelijk in de hand te houden: beperkende, op controle gerichte maatregelen krijgen dan al gauw de overhand. Laat men daarentegen de zaak op z'n beloop, dan wordt het kind aan zijn lot overgelaten en gaat het doelloos gedrag vertonen. Geen van beide is in het belang van het kind. Indien echter de noodzakelijke 'menselijke middelen' beschikbaar zijn, zullen de dagelijkse ervaringen van het kind stimulerend en de moeite waard kunnen zijn, waardoor de ontwikkeling wordt bevorderd. Dit geldt natuurlijk evenzeer in een dagopvangomgeving als thuis in de gezinssituatie! Het is dan ook onterecht om 'dagopvang in het algemeen' uitsluitend te vergelijken met een ideaaltypische gezinsopvoeding. Toch is dit vaak de (impliciete) norm waaraan dagopvang wordt getoetst.

Daarmee raken we aan een belangrijk bezwaar tegen onderzoek naar de effecten van dagopvang en wel dat blijkbaar steeds de keuze wordt gemaakt tussen wat zich thuis en wat zich tijdens de opvang afspeelt, *zonder* beide met elkaar in verband te brengen. We kunnen vooralsnog concluderen dat er veel gewonnen is als de *kwaliteit van de opvang van hoog niveau* is en als men thuis beseft dat er flexibel ingespeeld dient te worden op de situatie van twee buitenshuis werkende ouders met (jonge) kinderen.

Aanbevolen literatuur

- Goossens, F.A., 'Kwaliteit van de hechtingsrelatie van jonge kinderen aan hun moeder, vader en crècheleidster'. In: *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 1987, 42, blz. 308-320.
- Oosterhuis, E., 'Crèches, verzorging of verwaarlozing?'. In: *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid*, 1985, 7/8, blz. 699-714.
- Rijswijk-Clerkx, L.E. van, *Moeders, kinderen en kinderopvang. Veranderingen in de kinderopvang in Nederland*. SUN, Nijmegen 1981.
- IJzendoorn, M.H. van, L.W.C. Tavecchio, F.A. Goossens & M.M. Vergeer, *Opvoeden in geborgenheid. Een kritische analyse van Bowlby's attachmenttheorie*. Van Loghum Slaterus, Deventer 1985.